

# Helsingin teollisuusympäristön inventointi — eikä hetkeäkään liian aikaisin



Näkymä Helsingin kaupungin kaasulaitokselta Sörnäisissä. Valok. Kari Hakli 1970. Helsingin kaupunginmuseo.

Helena Hakkarainen

Lähtökohtatilanne työssämme oli, että olimme myöhässä. Paljon oli jo ehtinyt tapahtua ja jäänyt dokumentoimatta, toteaa Helsingin kaupunginmuseon tutkija Helena Hakkarainen museon käynnistämästä Helsingin kantakaupungin teollisuusympäristöprojektistä. Inventoinnin kohteina ovat vuoteen 1946 mennessä rakennetut teollisuusrakennukset ja perustetut teollisuusalueet.

Helsingin kaupunginmuseon teollisuusympäristöprojektin suunnittelu-työ aloitettiin vuonna 1981. Inventointialueena on Helsingin kantakaupunki, ts. ne kaupunginosat, jotka kuuluivat Helsingin hallinnolliseen alueeseen ennen vuoden 1946 suurta alueiitosta. Inventoinnin kohteina ovat vuoteen 1946 mennessä rakennetut teollisuusrakennukset ja perustetut teollisuusalueet. Liikenne- ja varastoalueet on tässä vaiheessa eräin poikkeuksin rajattu tehtävän ulkopuolelle.

Päätehtävänä on kaupungihistorian kannalta tärkeiden perustietojen tuottaminen ja painopiste on rakentamisen historiassa. Koska alueinventoinnin kohteena on Helsingin kantakaupunki, jonka historiallinen eri-

tyisluonne on se, että sinne on sijoitunut tavattoman monen eri teollisuuden alan tuotantolaitoksia, jää aineisto teknishistoriallisten tietojen osalta pakostakin ylimalkaiseksi.

## Helsingin teollinen menneisyys — ja mitä siitä on jäljellä

Työhön ryhtyminen merkitsi astumista uudelle ja oudolle maaperälle. Tehtävänä oli kartoittaa Helsingin teollinen menneisyys ja mitä siitä on jäljellä rakennetussa ympäristössä.

Ensin kerättiin tiedot Helsingissä vuosina 1850—1946 toimineista teollisuuden toimipaikoista poikkileikkaukselta noin kymmenen vuoden välein. Lähteinä olivat teollisuustilas-

tojen alkuperäisaineistot, osoite- ja ammattikalenterit, kauppa- ja teollisuuskalenterit sekä kartat. Teollisuuden käsitteenä käytettiin YK:n ISIC-suosituksen määritettä, jonka mukaan teollisuudeksi luetaan tuotantotekniikasta riippumatta tuotantoyksiköt, joissa on vähintään viisi työntekijää (7 hv = 1 tt). Käsitteen käyttö paisutti aineistoa; mutta sen yksiselitteisyys poisti monia tulkintaongelmia, joita vanhimpien teollisuus- ja käsityötilastojen käyttöön on liittynyt. Varhaisimman teollisuuden osalta päätehtävänä oli toimipaikkojen paikantaminen.

Työn tuloksena on syntynyt kronologinen kortisto, johon on merkitty perustiedot toimipaikoista: yritys, omistaja, työntekijämäärä ja käyttö-



voima. Sen rinnalla on osoitteen mukainen kortisto, jossa toimipaikat on paikannettu nykyiseen katuverkkoon. Aineisto on tarkoitettu muokata karttaesitykseksi.

### Huomattava teollisuuskeskus

Siirryttäessä puhumaan kenttätyöstä on paikallaan ensin luonnehtia työkenttää. Helsingin kantakaupunki on ollut viime vuosisadan lopulta toisen maailmansodan jälkeisiin aikoihin saakka koko maan mittakaavassa varsin huomattava teollisuuskeskus. Teollisen tuotannon keskuksesta Helsinki on nyt muuttumassa teollisuuden hallinnon keskuksiksi.

Teollisuuden muuttoliike kanta-kaupungin vanhoista teollisuuskortteleista uusille alueille alkoi jo 1960-luvulla ja sen myötä perinteisten teollisuusympäristöjen muutosprosessi. Merkittäviä muuttajaryhmiä ovat olleet mm. Helsingin tärkeimpiin tuotannonaloihin kuuluneet metallituote- ja koneiteollisuus, elintarviketeollisuus ja graafinen teollisuus. Muuttoliikkeen tunnettuja syitä ovat tuotantotekniikan uudistukset, jotka ovat asettaneet uusia vaatimuksia toimittolojen suunnittelulle, ja rakennusmaan hinta (kahdessa mielessä). 1970—80 kantakaupungin teollisuustyöpaiikat vähenivät lähes puolella. Sama kehitys jatkuu yhä. Tonttimaan korkea hinta, kuten myös eräät kanta-kaupungin toiminnallista rakennetta koskevat periaatepäätökset ovat johdaneet siihen, että vanhat teollisuuskorttelit on monasti nähty hyväksi kaavoittaa uudisrakentamiseen.

### Oltiin jo myöhässä

Lähtökohtatilanne inventointityössä oli, että oltiin myöhässä. Paljon oli jo ehtinyt tapahtua ja paljon jäänyt dokumentoimatta. Varsin pian ilmeni, että teollisuusympäristöjä koskevalla tiedolla oli kovasti kysyntää. Pikainventointeja jouduttiin tekemään teollisuuskortteleissa jo paljon ennen kuin oli selvitty perusaineistotyöstä. Tällä hetkellä lähes kaikkien kanta-kaupungin keskeisten teollisuusalueiden uudelleenkaavoitus on vireillä. Työn edetessä on oltu yhteydessä kaupunkisuunnitteluvirastoon. Nyt on kysymys siitä, mitä kanta-kaupungin perinteisestä teollisuusympäristöstä jää kaupunkikuvaan, mikä on tämän rakennetun ympäristön osan kulttuurihistoriallinen merkitys ja arkkitehtoninen arvo sekä mitkä ovat rakennusten uudelleenkäyttömahdollisuudet.

Tilanne on sanellut työmenetelmät



Helena Hakkarainen.

ja etenemisjärjestyksen. Kenttätyön ensimmäistä vaihetta, kattavaa yleisinventointia, ei ole voitu viedä systemaattisesti läpi. Inventointi- ja dokumentointityön tarkkuusaste on määräytynyt tehtävien mukaan.

Työn kuluessa kenttätyölle on muotoutunut eräänlainen normisto, joka jossakin määrin, mutta ei täysin, vastaa Nisserin mallin toisen inventointivaiheen tasoa. (ks. sivu 11).

### Varhaiset rakennusvaiheet ja yrityshistoriat

Paitsi teollisuuskorttelin nykyistä rakennuskantaa selvitetään rakennuspiirustusten ja teollisuuskortiston avulla myös sen varhaisemmat rakennusvaiheet. Yrityshistoriat yritetään saada käsiin ja häthätää lukea. Yrityskartaston sijainnin ja mahdolliset valokuvakokoelmat selvitetään. Palovakuutusasiakirjat ovat lähderyhmä, jonka läpikäyminen on toistaiseksi ollut satunnaista.

Toimivissa tuotantolaitoksissa pyritään käymään läpi myös sisätilat ja muodostamaan ainakin jonkinlainen kokonaiskäsitys tuotantoprosessista. Teknistoriallisesti varteenotettavien tietojen saaminen riippuu paljon siitä kuka tulee oppaaksi. Tilanteet vaihtelevat suuresti eri työpaikoilla. Paljon voi jäädä huomaamatta ja ymmärtämättä, ja tässä piileekin työn vaikeus.

Myös entisissä teollisuusrakennuksissa käydään sisällä katsomassa onko jokin rakennustekninen yksityiskohta mahdollisesti vielä näkyvissä.

### Monet tahot voisivat osallistua työhön

Ajateltaessa edessä olevaa valtavaa tehtäväkenttää, teollisuusperinnön kartoitusta ja tallennusta ennenkuin nopea muutosprosessi tekee työn mahdottomaksi; nousee tietysti esiin

kysymys: miten tämä työ tulisi organisoida ja mitkä tahot voisivat osallistua siihen? Tässä ei pyritä antamaan tyhjentävää vastausta, vaan jätetään se pohdittavaksi. Selvää lienee kuitenkin, että museolaitos ei yksin pysty hoitamaan koko tehtävää. Ainakin seuraavien tahojen voidaan edellyttää osallistuvan omalla panoksellaan ja omasta näkökulmasta käsin teollisuuden dokumentointityöhön:

- teollisuus, sekä yritykset että työntekijäpuoli
- ammattiyhdistysliike
- kotiseutuliike

Paikallistuntemus on verraton edellytys teollisuusperinteen tallennustyössä. Nykyisessä tilanteessa tärkeätä on myöskin yleisen mielipiteen herättäminen, teollisen kulttuurin arvostuksen nostaminen.

Teknisen alan tuntijoiden työresurssit pitäisi välittömästi saada nykyistä laajempaan käyttöön. Yhteyksiä pitäisi luoda eri alojen tutkijoiden ja asianharrastajien välille ja tekniikan ja humanismin välistä kuilua on ryhdyttävä luomaan umpeen. Teknisen ja humanistisen tiedon liitto on solmittava!

### Yleisiä havaintoja teollisuusympäristöjen inventointi- ja dokumentointityöstä

Ruotsin kielessä on käsite *industri-minne*, jolle on vaikea keksiä yhtä lyhyttä ja täsmällistä ja samalla kattavaa vastinetta. Laajan tulkinnan mukaan, joka käsitteelle on annettu, se pitää sisällään teollisen työn fyysisen ympäristön kaikkineen, rakennuksista, koneista ja työkaluista yhdyskuntarakenteeseen, niihin liittyvät dokumentit, mutta myös työn, ihmisten kokemukset ja sosiaaliset suhteet — itse elämän, joka paljolti on jo tavoittamattomissa ja josta on perin vähän dokumentteja. Ehkä *teollisuusperinne* olisi jotakuinkin käypä käsite tässä yhteydessä.

Tehtäväkenttä on moniulotteinen ja kompleksinen ja sitä voidaan lähestyä monista tarkastelukulmista ja tutkimusmotiiveista käsin. Kysymys on ihmisten työn, työympäristön ja elinehtojen historiasta — tutkimusalueesta, jolla ei tulla toimeen ilman tieteiden välistä yhteistyötä.

Teollisuuden esineellisen ympäristön dokumentointi on tässä tutkimuskentässä jo yksistään iso tehtävä. Dokumentointityössä — tietyn ympäristön kuvaamisessa eri menetelmin tietystä tilanteesta — on mahdollista saavuttaa mitä suurin detajitarkkuus ja tekninen täydellisyys. Olennaista kaiketi kuitenkin on, mitä kysymyksiä osamme asettaa tälle ai-



neistolle.

Tässä artikkelissa tarkastellaan teollisuusympäristöjen inventointi- ja dokumentointityötä yleisemmin, lähinnä ruotsalaisten kollegojen kokemusten pohjalta, paljolti johtavan ruotsalaisen teollisuusympäristötutkijan Marie Nisserin teksteihin tukeutuen. Ruotsissa on nimittäin työmenetelmiä kehitetty ja metodikeskusteluja käyty jo yli kymmenen vuotta ja siltä taholta on paljon opittavaa.

Teollisuusympäristön dokumentointityölle voidaan asettaa useita eri tavoitteita. Yleisesti ottaen inventointia ja dokumentointia tarvitaan tutkimuksen perustaksi ja eri tasojen maankäytön suunnittelun pohjaksi. Se on välttämätön edellytys suojelun tavoitteita määriteltäessä.

On aiheellista erottaa kaksi dokumentoinnin tehtäväaluetta joiden menetelmät poikkeavat toisistaan: teollisuuden fyysisen ympäristön dokumentointi ja työelämän dokumentointi.

### Teollisuuden fyysisen ympäristön dokumentointi

Teollisuuden fyysisen ympäristön inventointi ja dokumentointi voi käsittää tietyn maantieteellisen alueen kohteet. Tällöin työ liittyy osana aineellisen kulttuuriperinnön kokonaiskarttoitukseen, jonka tarkoitus on palvella mm. maankäytön suunnittelua.

Toimialainventoinnin kohteina ovat tietyn teollisuudenalan tuotantolaitokset ja niihin liittyvät yhdyskuntarakenteet. Tavoitteena on siten tuottaa järjestelmällistä tietoa eri teollisuudenalojen kehityksestä ja myöskin kartoittaa teollisuushistoriallisesti merkittävimmät kohteet.

On selvää että nämä lähestymistavat täydentävät toisiaan. Alueinventoinnin näkökulma on yhteiskunta- ja kulttuurihistoriallinen, kun taas toimialainventoinnissa se on teollisuus- ja teknishistoriallinen. Kummassakin työssä vaaditaan dokumentointitaitoja, toimialainventointi edellyttää lisäksi tekijältään varsin hyvää perehtyneisyyttä alan tuotantotekniikkaan ja sen kehitykseen.

Inventointi- ja dokumentointityön metodisissa ohjeissaan Marie Nisser esittää mallin, jossa on kolme eri tasoa:

1. Yleisinventointi
2. Tuotantolaitosten tai rajatun alueen inventointi ja dokumentointi
3. Rakennusten tai koneiden/laitteiden yksityiskohtainen dokumentointi

Yleisinventoinnin tehtävänä on vastata kysymyksiin mitä kohteita on

(esim. teollisuusrakennuksia/tuotantolaitoksia asuntoalueineen ym), missä, minkä ikäisiä, ovatko alkuperäisessä käytössä jne — toisin sanoen tuottaa perustiedot teollisuuden sijoittumisesta, ikä- ja toimialarakenteesta tietyllä alueella. Yleiskartoitus on tarpeellinen orientoitumisvaihe myös toimialainventoinnissa. (Tuotettu aineisto käsittää karttaesityksiä, yleiskuvat ja lyhyet selostukset. Myös

Yleisinventoinnin tuottaman aineiston perusteella pitäisi olla mahdollista määritellä ne kohteet, joissa on tarpeen suorittaa perusteellisempi inventointi ja dokumentointi. Tämän vaiheen tehtävänä on järjestelmällisesti kuvata esim. tuotantolaitoksen tai teollisuuskorttelin rakennuskanta, selvittää rakennusten käyttötarkoitus, rakennusten ja koneiden tai laitteiden ikä, alkuperäisyysaste sekä tärkeimmät muutokset. Liittyminen ympäristöön, alueen maankäytön erityispiirteet on niin ikään syytä ottaa huomioon, samoin tuotantolaitoksiin mahdollisesti liittyvät työväenasuntoalueet, julkiset rakennukset ym. Arkistotyöskentely ja kirjallisuuteen perehtyminen kuuluvat myös tämän vaiheen tehtäviin; alustavaa työtä on tietenkin pitänyt tehdä jo yleisinventoinnin aineistoa käsiteltäessä. (Aineisto joka kertyy, käsittää karttaesityksiä, piirustuskopioita, valokuvia ja inventointitekstin, tavallisesti lomakkeella, sekä mahdoll. arkistomateriaalia.) Tämän vaiheen dokumentointityössä olisi jo hyvä, itse asiassa välttämätöntä, että teknistä asiantuntemusta olisi mukana.

Teollisuushistoriallisesti erityisen merkittävässä kohteissa Nisser pitää vieläkin yksityiskohtaisempaa dokumentointia välttämättömänä. Tällöin tavanomaisia dokumentointimenetelmiä tarkennetaan ja täydennetään mittauspiirustuksilla, joiden detailointiaste voi tietysti vaihdella tehtävästä riippuen. Esimerkki tämän tason erittäin vaativasta ja pitkälle vietyä dokumentoinnista on arkkitehti Merja Härön Fagervikin rautaruukin restaurointia varten suorittama työ, jossa mittauspiirustukset ovat olennainen osa restaurointitutkimusta.

Toimintansa lopettavan tuotantolaitoksen dokumentointi on erityis tehtävä, josta meillä ei ole paljon kokemuksia. Silloin kun jokin tuotantomuoto kokonaan häviää tai tuotantomenetelmä jää pois käytöstä, on perusteellisesti suoritettun dokumentoinnin keinoin mahdollista tuottaa aineistoa, jolla on teollisuushistorian tutkimukselle korvaamaton merkitys. Tilanne on toinen kun ihmiset, taidot ja koneet ovat hajaantuneet ympä-

riinsä ja jäljellä ovat vain rakennukset. Käytöstä pois jääneen teollisuusrakennuksen inventointi ja dokumentointi mahdollista uudelleenkäyttöä varten vaatii puolestaan omat menetelmänsä, joihin kuuluu myös rakennuksen teknisten ja toiminnallisten omaisuuksien selvittäminen.

### Työelämän dokumentointi

Tuotantotekniikan kehitystä ei itse asiassa voida tarkastella työprosessista irrallaan. Teollisuusarkkitehtuurin tutkimuksessa ei päästä pitkälle ellei työprosessia ja rakennuksen ominaisuuksia työympäristönä oteta huomioon. Ihmisten kokemukset ja ammattitaito, heidän suhteensa työhön, heidän työolonsa ovat vaikeammin kuvattavia asioita kuin fyysinen ympäristö. Harvalta teollisen kulttuurin alueelta on säilynyt niin vähän tietoja ja dokumentteja kuin teollisen työn historiasta. Yrityshistorioiden näkökulma on toinen. Vanhat työ kuvat ovat usein jo pelkästään valokuvausteknisistä syistä aseteltuja (työläinen työnsä ääressä). Mutta kyllä nekin yhtä ja toista kertovat.

Työelämän dokumentoinnin merkitys on herätty huomaamaan tuotantotekniikan nopean muutoksen myötä. Sitä on tehty uusien tavoitteiden monissa maissa ainakin 70-luvulta lähtien. Teollisen työn historiaa on tutkittu ”oral historyn”, suullisen historian tutkimuksen menetelmin; suuntaus on parhaillaan Euroopassa vahvasti nousussa.

Työelämän dokumentoinnin tehtävänä on siis tutkia ja kuvata työympäristöä, työprosesseja ja työoloja toimivassa tuotantolaitoksessa. Menetelminä ovat haastattelut, havainnointi, valokuvaus, filmi. Videotekniikka avaa epäilemättä uusia mahdollisuuksia. Työntekijöiden näkökulma, heidän kokemuksensa ja havaintonsa tulevat tässä keskeisesti mukaan. Dokumentointi voidaan tietysti ulottaa myös työpaikan ulkopuolelle, asumiseen ja vapaa-aikaan. Etnologien tutkimusohjelmiin sisältyvätkin usein nämä molemmat elämänalueet.

Paitsi ammattitutkijoiden parista työelämän dokumentointiin löytyisi varmaan ihmisiä teollisuuden omasta piiristä. Työpaikoilla on vaikka minikälaisia potentiaaleja tähän työhön — ja sitä paitsi on edellytyksiä, jotka ammattitutkijalta tavallisesti puuttuvat: sekä työprosessien perusteellista tuntemusta että paikallistuntemusta. Varmaan on pöytälaatikoissa myös paljon olemassa aineistoa, joka ei ole tullut tietoon ja jolle ei ole osattu antaa edes arvoa.